

FREUDS RØDDER I HYPNOSE- OG SUGGESTIONSTERAPIEN

Uffe Hansen

Forfatteren viser, hvordan Freuds terapeutiske udgangspunkt ikke kun var den suggestionsterapi, som Hippolyte Bernheim udviklede i 1880'erne, men i mindst lige så høj grad traditionen fra den næsten et århundrede gamle animalske magnetismes eksperimentelle og terapeutiske resultater. En vigtig formidler af denne i mellemtiden afbrudte tradition var filosofen Carl Du Prel (1839-99), som Freud i 1914 udgaven af »Drømmetydningen« yder sin lavmælte tribut til.

Die pathogene Erinnerung erkennt man unter anderen Merkmalen daran, daß sie vom Kranken als unwesentlich bezeichnet und doch nur mit Widerstand ausgesprochen wird.

(Breuer/Freud, Studien über Hysterie)

Da Freuds »Traumdeutung« i 1914 udkom i 4. forøgede og reviderede oplag, i parentes bemærket det kvantitativt stærkest forøgede oplag af bogen, var en de vigtige tilvækster de mange fodnoter, der pegede på forløbere for psykoanalysens indsigt i drømmens væsen. Det drejer sig i disse brudstykker af historisk besindelse om kilder og parallelsteder, som Freud efter sin bogs første udgaver er blevet opmærksom på, først og fremmest Schopenhauer, Eduard von Hartmann og den antikke drømmetydningstradition. Men der er én undtagelse. I slutningen af kapitel I.E. finder man en mærkelig fodnote:

»Der geistreiche Mystiker Du Prel, einer der wenigen Autoren, denen ich die Vernachlässigung in früheren Auflagen dieses Buches abbitten möchte, äußert, nicht das Wachen, sondern der Traum sei die Pforte zur Metaphysik, soweit sie den Menschen betrifft (1885, 59).« (Freud SA II, 86).

(Den åndrige mystiker Du Prel, en af de få forfattere, som jeg gerne ville bede om undskyldning for at have forbigået i tidligere oplag af denne bog, ytrer, at ikke vågentilstanden, men drømmen er porten til metafysikken, for så vidt den angår mennesket).

I psykoanalysens ånd spidser man ører, når man i en tekst støder på fremmedlegemer. For det første er en »åndrig mystiker« ikke just det, man i Freuds afhandling forventer citeret med respekt her og henvist til i fem andre fodnoter (s. 149, 151, 283, 306, 580). For det andet er »abbitten«

et meget stærkt udtryk, der tydeligt angiver en vis utilpashed ved at have fortiet en forfatter, han øjensynlig stod i gæld til. Spørgsmålet bliver da: hvad har Freud kunnet finde af relevans for sit projekt hos denne »mystiker«, hvorfor har han så længe undladt at nævne sin inspirator, og hvorfor gør han det nu? Svarene herpå fører direkte til psykoanalysens rødder i 1880ernes hypnose- og suggestionsstudier. Eller rettere til rødderne i den udforskning af det ubevidste, der var blevet bedrevet med energi og skarp-sindighed i begyndelsen af det 19. århundrede i Tyskland og Frankrig. For filosofen Carl Du Prels (1839-99) »Die Philosophie der Mystik« (Leipzig 1885), som Freud henviser til, er nok udsprunget af den i 1879-80 pludselig opdukkende interesse for hypnosens erkendelsesmæssige og terapeutiske muligheder (jvf. Hansen 1991), men bygger af grunde, jeg senere skal komme ind på, næsten udelukkende på materiale fra den langt ældre litteratur om emnet. Den indeholder derfor ingen henvisninger til de forholdsvis få hypnoseforskere, der var ved at komme i gang i 1879-84, den første fase af hypnosens renaissance, Richet, Heidenhain, Despine, Charcot og Bernheim.

Allerede titelen, »Mystikkens Filosofi«, er egnet til at vildlede læseren, og det kan meget vel være forklaringen på, at ingen af psykoanalysens historikere synes at have interesseret sig for et tilsyneladende så perifert værk. Og dog formulerer Du Prel allerede i sit forord det problem, der står i centrum for psykoanalysen:

»Jeg vil [...] i det foreliggende skrift behandle spørgsmålet, om vores jeg er helt indeholdt i selvbevidstheden. Bejaelsen af dette spørgsmål, der for mennesket rummer det mest nærliggende og dagligdags problem, er åbenbart en blot forudsætning, der ikke bliver mindre ved, at vi slæber den med os hele livet igennem. Tilmed er denne forudsætning ikke blot logisk uholdbar, men oven i købet - som det vil blive påvist - fejlagtig. Analysen af drømmelivet fører os til at benægte det stillede spørgsmål. Den viser, at selvbevidstheden kommer til kort over for sit objekt, at jeget rager ud over selvbevidstheden.« (III)

Du Prel tager sit udgangspunkt i Webers og Fechners studier over piringstærskelen:

»Omfanget af den erkendelse og selverkendelse, der er mulig for et organiseret væsen, bestemmes af antallet af dets sanser og af den stimulusstyrke, som dets sanser reagerer på, d.v.s. af dets psykofysiske piringstærskel.«(IV)

Det afgørende for ham er imidlertid, at denne tærskel for sansninger og erindringer ikke ligger så forholdsvis fast, som Weber og Fechner antog:

»Mennesket oplever nu erfaringsmæssigt tilstande, hvori dets normale bevidsthed svinder på grund af forskydningen af piringstærskelen, og i tilsvarende grad dets ubevidste træder frem. Disse tilstande har det fælles kendetegn, at de som regel optræder i forbindelse med søvn. Den som altså vil analysere vores erindringsevne for derved at finde det induktive bevis

for, at vores jeg rager ud over vores normale bevidstheds grænse, vil først og fremmest være nødt til at holde sig til disse søvntilstande.« (283).

Eller, udtrykt med Freuds ord: »Men drømmetydningen er vores via regia til kendskabet om det ubevidste i sjælelivet« (Freud SA II, 577). Nemlig fordi »søvntilstanden muliggør drømmedannelsen, ved at den nedsætter den endopsykiske censur« (Freud SA II, 503).

Du Prel går imidlertid - i det mindste ved første øjekast - en noget anden vej end Freud, selv om lighederne i resultater er påfaldende. Studiet af drømmens struktur og indhold vanskeliggøres efter hans opfattelse af, at vi ganske vist »højest sandsynligt hver nat hjem søges af betydningsfulde drømme«, men at »kun forvirrede drømmebilleder tages med over i morgens erindring« (24). Forvirringen skyldes alene, at de *erindrede* drømme (Freuds »manifeste drømmeindhold«) er kompromisdannelser mellem »drømmeorganet« og »vågenbevidstheden« (31. Jvf Freuds »sekundære bearbejdning«), og at »fragmenter fra dagsbevidstheden« og »vegetative pirringer« griber ind i drømmefunktionen (33). Ikke desto mindre står det ham klart, at studiet af drømmen viser tilstedeværelsen af to principielt forskellige psykiske funktionsmåder i mennesket:

»Denne relativt, men ikke i sig selv ubevidste sjæl, der er individets egentlige substans, er forbundet med menneskets jeg, bæreren af den normale dagsbevidsthed, til ét subjekt; men dette subjekt spalter sig i to personligheder. Det menneske, der skiftevis er vågent og drømmer, er kun ét subjekt, men dette subjekt har to alternerende bevidsthedsformer, som kun har få berøringspunkter tilfælles.« (524).

For nu at kunne studere drømmens »bevidsthedsform« i sin rene tilstand vender Du Prel sig til »somniaambulismen«, den dybe hypnotiske tilstand, hvor den hypnotiserede er i stand til at tale med hypnotisøren og dermed give ham et direkte indblik i »den dybe drøms« funktionsmåde. Denne eksperimentelle udforskning af drømmen finder naturligvis sted under den forudsætning, at den naturlige søvn og den kunstigt fremkaldte somnambulisme er »tæt beslægtede tilstande« (32), ja at »den almindelige søvns fænomener blot er forstørret og derfor tydeligere i somnambulismen« (42). Og endvidere at, som han siger, hypnotiseringsproceduren ikke er årsag til ejendommelighederne i den somnambule bevidsthed, men alene *betingsen* for at de kan ytre sig uden at blive forvrænget af »bevidsthedens snæverhed« (130).

Resultatet af hans undersøgelser har så mange ligheder med Freuds beskrivelser af drømmeprocessen, at man med Freuds reverens over for Du Prel in mente forstår, at »Drømmetydningens« teoretisk vigtige kapitel om primær- og sekundærprocessen i det indledende afsnit har sætningen: »Det hævnner sig nu på mig, at jeg ved fremstillingen af drømmepsykologien ikke kan følge mine indsigters historiske udvikling. Mine synspunkter for opfattelsen af drømmen fik jeg fra de forudgående arbejder om neurosernes psykologi, [...]«.« (Freud SA II, 559). Og her bør man huske, at hans indsigt i de neurotiske mekanismer i alt væsentligt på dette tidspunkt var vundet

ved hypnotisering af patienterne, først med Breuers metode, senere med en modificeret hypnoseteknik (jvf. Breuer/Freud 1895, 205, 214-18).

Af Du Prels beskrivelse af drømmens og somnambulismens fælles strukturelle ejendommeligheder skal jeg blot nævne i flæng følgende 6 punkter, som læseren umiddelbart vil genkende som hovedelementerne i »Drømmetydningen« :

1. »Det er nemlig en ejendommelighed ved drømmen, at den øjeblikkelig forvandler alle pirringer til anskuelige billeder. [...] Abstrakte tanker og erindringer bliver straks til et anskueligt billede« (33). Jvf. Kapitel VI D, »Die Rücksicht auf Darstellbarkeit«, Freud SA II, 335ff.

2. »Da der nu til associationslovene [i drømmen] også hører det, at tidsmæssigt forbundne forestillinger, selv uden noget indholdsmæssigt slægtskab, ja at endog kontrastforestillinger fremkalder hinanden« [...] (34). Jvf. Freuds redegørelser for forskydningsmekanismerne, f.eks. SA II, 454 og 507 .

3. »Drømmen er altså en symbolsk fremstilling af indre tilstande i den drømmende, den er et symptom på sundhed eller sygdom« (161). Jvf. Freud SA II, 345ff.

4. »Men når vi nu ser, at disse forestillinger [latente drømmetanker i forhold til manifest drømmeindhold] ikke altid forløber med samme hastighed, og at der i drømmen finder en fortætningsproces af dem sted, så ligger den tanke nær, at formode et forhold mellem forløbets hastighed på den ene side og pirringsstyrken [...] på den anden side.« (397). Dette er, efter min viden, første gang, ordet »Verdichtung« bruges for et vigtigt element i drømmearbejdet. M.h.t. ordhistorien, henviser Freud selv i »Drømmetydningens« første udgave (SA II, 192 anm.) til Delboeuvs betegnelse fra 1885 »rapprochement forcé«, men det ligger jo temmelig langt fra det tyske ord. Jvf. iøvrigt Freud SA II, 282ff. og 476ff.

5. Drømmen er kendetegnet ved en markant *hypermnesi*, hvorved Du Prel skelner mellem »reproduktion«, d.v.s. en fortidig forestillings blotte opdukken, og »erindring«, d.v.s. »reproduktion« plus genkendelse som hørende til personens fortid (jvf. Freuds skelnen mellem »Wiederholen« og »Erinnern« fra afhandlingen »Erinnern, Wiederholen und Durcharbeiten«, der udkom 1914, samme år, hvor henvisningen til Du Prel i »Die Traumdeutung« forekommer). »Vi besidder følgelig i vågentilstanden en latent hukommelse, hvis indhold delvis træder frem i drømmen, ofte med og ofte uden erindring. Det er imidlertid vigtigt at vise, at mens hukommelsen i vågen tilstand altid tenderer mod forestillinger, der har den største betydning for vores interesse, så er drømmehukommelsen langt mere emanciperet fra denne interesse.« (292). Den terapeutiske betydning af denne hypermnesi er for Du Prel indlysende: »Oftentimes finder de somnambule årsagen til deres sygdom ved at gribe langt tilbage i fortiden.« (182). Jvf. Freud SA II, 560: »Drømmens hypermnesi og dispositionen over barndomsmaterialer er blevet til grundpiller i vores lære.« Og med hensyn til den terapeutiske nytte: »For det meste er det nødvendigt at hypnotisere de syge og i hyp-

nosen at vække erindringerne fra den tid, hvor symptomet for første gang optrådte« (Breuer/Freud 1895, 7).

6. I overensstemmelse med den ældre litteratur om somnambulismen antager Du Prel eksistensen af en overlegen intelligens hos den somnambule. At den somnambule bevidsthed er den vågne overlegen, viser sig bl.a. ved, at den somnambules erindring rummer vågentilstandens erindringsforråd *plus* den næsten ubegrænsede somnambule subliminale erindring: »Det er derimod ganske ubestrideligt, at der i somnambulismen, skønt kun flygtigt, ofte optræder evner, der er langt overlegne i forhold til evnerne hos det menneske, hvis ydre sanser står åbne for verden, og hvis parringstærskel ligger normalt.« (124). Jvf. Freuds bemærkning i »Studien über Hysterie«: »Fra alle disse resultater af trykke-metoden [Freuds modificerede hypnose-teknik] får man det levende indtryk af en overlegen intelligens uden for den syges bevidsthed, der holder et stort psykisk materiale ordnet til bestemte formål, og har truffet et meningsfuldt arrangement for dets genkomst i bevidstheden. Men som jeg formoder, er denne ubevidste anden intelligens dog kun tilsyneladende.« (Breuer/Freud 1895, 218). Senere i samme afhandling synes han dog at hælde stærkere til antagelsen af en ubevidst intelligens (ibid. 221, 231). Og fem år senere, i »Drømmetydningen«, er han endelig så vidt, at han gang på gang fremhæver det enestående ved drømmens tænke måde: »I drømmetankerne fandt vi beviser for en højst kompliceret intellektuel præstation, der arbejdede med næsten alle det sjælelige apparats midler.« (Freud SA II, 561).

Der er naturligvis markante forskelle mellem Du Prels værk om drømmen og somnambulismen fra 1885 og Freuds drømmetydning fra 1900. Det gælder især Du Prels fremhævelse af drømmebevidstheden som en genuin erkendelsesform over for Freuds ønskeopfyldelsesteori og dernæst Du Prels mere mekaniske opfattelse af parringstærskelens forskydninger over for Freuds dynamiske censurgrænse. Alligevel er der tale om et så påfaldende slægtskab, at man nu bedre forstår den famøse note fra »Drømmetydningens« 4. oplag. Og hertil kommer nogle historiske og kronologiske overvejelser, der er nødvendige for at forstå Freuds psykoterapeutiske udgangspunkt og den betydning, Du Prels mærkelige bog kunne have haft for ham.

At *Wieneren* Freud blev ophavsmand til eftertidens mest prominente psykoterapeutiske skole, er i sig selv ganske besynderligt - intet i byens akademiske liv lovede noget i den retning. »Denne tids neurologer var blevet opdraget i ærefrygten for kemisk-fysiske og patologisk-anatomiske kendsgerninger. [...] Det psykiske moment kunne de ikke stille noget op med, de kunne ikke rumme det, overlod det til filosofferne, mystikerne og -kvaksalverne og anså det også for uvidenskabeligt at give sig af med det.« Således tegner i tilbageblikket Freud situationen (»Kurzer Abriß der Psychoanalyse«, Freud GW XIII, 405-06). Den havde sin forklaring i det meget specielle universitets- og uddannelsespolitiske klima i Østrig, der var fremkommet som en reaktion på revolutionskrigenes destabilisering af det habsburgske monarki, et klima som stadig prægede universitetsmilieuet

i 1880'erne. Fra og med 1815 nedprioriteredes humaniora, herunder filosofi og psykologi, ganske bevidst, fordi de betragtedes som mulige arnesteder for nationalistiske og demokratiske reformkrav, mens den pragmatiske forskning og teknologierne til gengæld nød bevillingshavernes bevågenhed. På medicinens område, Freuds eget felt, var den praksisorienterede, rent naturvidenskabelige linie enerådende og havde kunnet gøre sig internationalt gældende med bl.a. Rokitanskys (1804-78) banebrydende arbejder om patologisk anatomi, Skodas (1805-81) diagnostik og Semmelweis' (1818-65) antiseptik. Det er ganske betegnende, at den eneste betydelige østrigske psykoterapeut inden for den gamle animalske magnetismes felt, Josef Ennemoser (1787-1854), havde måttet udfolde sin virksomhed uden for landets grænser, sidst i Du Prels München. Freuds vigtigste akademiske lærere, fysiologerne Brücke og Meynert, lå begge klart på den reduktionistiske naturvidenskabelige linie. Da Meynert i en enquete i 1890 skulle udtale sig om sin holdning til hypnosen, der på dette tidspunkt havde været i den videnskabelige verdens fokus i et årti, erklærede han kort og godt: »Forståelsen af hypnosen følger af hjernens bygning og ernæringsforhold, der forenes i en gennemskuelig mekanik« (Franzos 1892, 112). I dette milieu var der i midten af 80'erne intet at hente for en psykiater, der ville prøve at forstå neuroserne - og drømmen - psykologisk, for slet ikke at tale om den blotte mulighed af en egentlig psykoterapi.

Så syntes forholdene langt mere lovende hos den parisiske neurolog Charcot, som Freud opholdt sig hos i vinteren 1885-86. Her anvendtes hypnosen faktisk på hysteripatienter, hos hvem Charcot verbalt kunne fremkalde en vifte af karakteristiske somatiske symptomer og tilsvarende verbalt bringe dem til at forsvinde igen. Men Charcot var hele sit liv overbevist om, at hypnotiserbarhed i sig selv var en for hysterierne karakteristisk neurologisk defekt, en disposition for personlighedsspaltning. Der kunne altså herfra ikke drages nogen slutninger med hensyn til et eventuelt ubevidst lag i den normale personlighed, og tanken om at anvende hypnosen psykoterapeutisk måtte forekomme ham absurd. At Freud allerede under opholdet i Paris var sig sin uenighed med den beundrede neurolog bevidst fremgår af hans selvbiografi, hvor han siger:

»Før jeg forlod Paris, aftalte jeg med mesteren planen for et arbejde, der skulle sammenligne de hysteriske lammelser og de organiske. Jeg ville bevise den tese, at i hysterien afgrænses lammelser og anæstesier i enkelte legemsdele på en måde, der svarer til menneskets almene (ikke anatomiske) forestillinger. Han var indforstået med det, men det var let at se, at han i grunden ikke havde nogen særlig forkærlighed for at gå nærmere ind på neurosens psykologi. Han var jo kommet fra den patologiske anatomi« (Freud GW XIV, 38).

Man kan naturligvis hævde, at Freud havde opstillet sin tese på grundlag af kliniske iagttagelser, selv om hans materiale jo kun var de patienter, Charcot havde valgt at præsentere. Men jeg kan dog ikke bare mig for at pege på en passage hos vores »åndrige mystiker«:

»De somnambules evne til at se ind i deres egen organisme beror på ingen måde på en abstrakt viden, men udelukkende på en forøget evne til indre sansninger, som udvikler sig til en anskuelig forestilling og plastisk fremstilling af legemets indre sfære, hvilket ifølge Scherner allerede kan forekomme i den almindelige drøm. Klarheden af disse forestillinger når meget forskellige grader, men tager til ved øvelse, og mens de somnambule i begyndelsen ofte ikke kommer ud over blotte indre følelser, når deres udsagn hyppigt anatomiske beskrivelers nøjagtighed, således som f.eks. en lægmand uden abstrakte kundskaber kunne give ud fra en ren ydre iagttagelse.« (Du Prel 1885, 177. Min fremhævelse).

Om Freud har haft præcis Du Prels opfattelse af den somnambule tilstands psykosomatiske funktionsmåde i tankerne, da han med sit projekt lagde afstand til Charcots hypnoseforståelse, kan naturligvis ikke afgøres med sikkerhed. Derimod er man på fast grund, når man nærmer sig hans bekendtskab med den næste af 80ernes hypnoseteorier, Hippolyte Bernheims (1840-1919) suggestionsteori.

Bernheims hovedværk, »De la suggestion et de ses applications à la thérapie« udkom i 1886. Freud må være blevet opmærksom på det ret hurtigt, for i de sidste måneder af 1887 begyndte han at anvende suggestionsterapien i sin praksis, og i august 1888 har han sin oversættelse til tysk af bogens anden forøgede og reviderede udgave klar. Her fandt han tilsyneladende, hvad han havde savnet hos Charcot: en fuldt udarbejdet psykoterapi. 30 år senere, i den 28. forelæsning, giver han en kort karakteristik af den Bernheimske behandlingsmetode:

»Direkte suggestion, det er suggestion rettet mod symptomernes ytring, en kamp mellem Deres autoritet og motiverne for sygdomstilstanden. De bekymrer Dem her ikke om disse motiver, kræver kun af den syge, at han skal undertrykke deres ytring i symptomer. Og så gør det ikke nogen principiel forskel, om De bringer den syge i hypnose eller ej. Bernheim har desuden med sin karakteristiske skarphed hævdet, at suggestionen er det væsentlige ved hypnotismens fænomener, men hypnosen allerede i sig selv et resultat af suggestionen, en suggereret tilstand, og han har med forkærlighed udøvet suggestionen i vågentilstand, der kan bevirke det samme som suggestionen i hypnose.« (Freud SA I, 431).

Suggestibilitet er for Bernheim en indiskutabel bestanddel af menneskets normale psyke, og selv i sin højeste grad, somnambulismen, hvor patienten er »en automat, drevet af en fremmed vilje« (Bernheim 1888, 57), ikke noget tegn på en psykisk defekt. Efter hans opfattelse fremkaldes den hypnotiske tilstand ved, at patienten accepterer den indledende suggestion: »Jeg fremkalder således søvnen selv ved hjælp af suggestion. Jeg suggererer den syge forestillingen om at sove ind, indfører billedet af søvn i hans hjerne.« (ibid. 4). I normal tilstand underkaster et menneske en forestilling, der dukker op i hans hjerne, en prøvelse. »Men hos den hypnotiserede sker omsættelsen af forestilling i handling, fornemmelse, bevægelse eller sansebil- lede så hurtigt og med en sådan kraft, at det kritiske apparat ikke når at

komme til orde.« (ibid.125). Alene i kraft af suspenderingen af den kritisk prøvende instans i patienten kan hypnotisøren gribe direkte ind i hans psykiske og til en vis grad også i hans somatiske liv. Suggestionsbehandlingen anvender han navnlig på en række psykosomatiske lidelser, i mindre omfang på rene psykiske, som f.eks. depressioner og angsttilstande. Det markante ved hans værk er, at det så ensidigt lægger vægten på behandlingens *teknik*. Når man over mere end 250 siders referater af behandlingsforløb har fået demonstreret en ren psykoterapi meget vidtrækkende effekter på de mest forskelligartede patologiske tilstande, begynder man at undre sig over, at Bernheim tilsyneladende er ganske uinteresseret i de psykiske mekanismer, der tilsvarende må have været virksomme ved symptomernes opståen. Endvidere søger man hos ham forgæves efter overvejelser over det meget specielle forhold mellem hypnotisør og patient, der består i, at hele patientens emotionelle, perceptuelle og kognitive opmærksomhed er koncentreret om hypnotisørens person og tillukket over for alle andre forhold i omverdenen. Og med sin ensidige interesse for behandlingsresultaterne går Bernheim påfaldende let henover alle de fremmedartede psykiske og psykosomatiske fænomener, der kom for dagen i de dybere hypnotiske tilstande, d.v.s. netop de forhold i somnambulismen, som Du Prel i sin opsummering af den gamle animalske magnetismes forskningsresultater havde taget som udgangspunkt for sin kortlægning af det ubevidstes væsen og funktion i den menneskelige psyke. Kort sagt, der kommer ikke megen tilvækst i psykologisk erkendelse ud af Bernheims suggestionslære, eller som en af hans samtidige kritikere udtrykte det:

»Denne bog er gennemsyret af en teori om suggestionen, der drives så vidt, at den ender med at ødelægge sig selv. Hvis det virkelig er sandt, at alt i hypnosen er suggestion, rummer denne tilstand i virkeligheden ingen andre ejendommeligheder end de suggererede ejendommeligheder: det vil sige, at den ikke viser noget af interesse udover selve den kendsgerning, at individerne er suggestible.« (Binet 1886, 558).

Det er derfor fuldtud forståeligt, at Freud efter at have anvendt Bernheims suggestionsterapi i 5 år distancerer sig fra den med følgende afsnit i »Forelæsninger til indføring i psykoanalysen«:

»I lyset af den erkendelse, psykoanalysen har givet os, kan vi beskrive forskellen mellem den hypnotiske og den psykoanalytiske suggestion på følgende måde: Den hypnotiske terapi søger at tildække og overkalke noget i sjælelivet, mens den analytiske søger at afdække og fjerne noget. Den førstnævnte arbejder som en kosmetik, den sidstnævnte som en kirurgi. Den førstnævnte benytter suggestionen til at holde symptomerne nede, den forstærker fortrængningerne, men lader ellers alle de processer, der har ført til symptomdannelsen, uændrede. Den analytiske terapi sætter ind dybere nede ved rødderne, ved de konflikter, symptomerne er udsprunget af, og betjener sig af suggestionen for at ændre disse konflikters slutresultat. Den hypnotiske terapi lader patienten uvirksom og uforandret og derfor også tilsvarende modstandsløs over for enhver ny anledning til syg-

dom. Den analytiske kræver en stor arbejdsindsats både af lægen og patienten, en indsats, der går til at ophæve indre modstande.« (Freud SA I, 433).

Men trods alle disse forbehold havde Bernheim, og med ham hans fremragende elev, den schweiziske psykiater Auguste Forel (jvf. Hansen 1986, 47ff.), kunnet give Freud noget, han havde ledt forgæves efter hos sine fysiologiske og neurologiske kolleger i Wien og hos Charcot. Nemlig en håndfast demonstration af en egentlig psykoterapis muligheder:

»Vi psykoanalytikere har lov til at betragte os som dens [hypnosens] retmæssige arvinger og glemmer ikke, hvor megen opmuntring og teoretisk oplysning, vi har den at takke for« (Freud SA I, 444).

Som man har set, var det nu så som så med den »teoretiske oplysning«. Den var i alt væsentligt kommet fra et ganske andet hold. For den afvisning af hypnoterapien, som gang på gang optræder i Freuds skrifter efter 1892, gælder alene Bernheims håndfaste, teknokratiske og teoretisk ubekymrede udgave af den. Eller rettere sagt den hypnosetradition, der i positivismens ånd var begyndt med den skotske læge James Braids hovedværker, »Neurypnology« (1843) og »The Power of the Mind over the Body« (1846), og videreført i Durand de Gros' »Cours théorique et pratique de braidisme« (1860) og Auguste Ambroise Liébeaults »Du sommeil et des états analogues« (1866). At denne tradition har sit udspring i England er iøvrigt historisk interessant. I Tyskland og Frankrig var siden Franz Anton Mesmers banebrydende arbejde i 1770'erne hypnosens, under navn af animalsk magnetisme, blevet studeret med ildhu af en lang række fremragende psykologer og terapeuter. Det er et tegn på dens medicinske status, at der inden 1820 var oprettet lærestole i »mesmerisme« ved universiteterne i Berlin og Bonn. Denne status mistede »mesmerismen«, efterhånden som positivismen fik fodfæste i den videnskabelige verden, d.v.s. i løbet af 1830'erne. En sådan forhistorie eksisterer ikke i England. Den første engelske læge, der - forkættet af sine kolleger - begynder at anvende den kontinentale psykoterapi, er professor John Elliotson, og det sker først i 1837, d.v.s. i et helt andet videnskabeligt klima end det, hvori den animalske magnetisme i Tyskland og Frankrig havde oplevet sin blomstringstid. Under sådanne forhold måtte hypnosens (Braids nye betegnelse) tilpasse sig den fremherskende positivistiske metodik for ikke at blive slået i hartkorn med den stærke understrøm af okkultisme, der præger engelsk kultur i forrige århundrede.

Problemet med psykoanalysens forhold til hypnosens ligger i, at man har overset, at der for centraleuropæeren Freud var en helt anden tradition at trække på. Og dermed begynder vi at nærme os vores udgangspunkt, »Mystikkens filosofi«.

I januar 1893 udkom Breuers og Freuds lille afhandling »Über den psychischen Mechanismus hysterischer Phänomene. Vorläufige Mitteilung«, det senere kapitel I af deres »Studien über Hysterie«. På trods af at Freud mindre end et år tidligere havde udgivet sin oversættelse af Bernheims nyeste værk om suggestionsterapien, »Neue Studien über Hypnotismus, Suggestion und Psychotherapie«, er der i hysteri afhandlingen ingen hen-

visninger til hans franske læremester. Vægten lægges derimod på to træk ved den hypnotiske tilstand, som Bernheim stort set havde forbigået: for det første, at der under hypnosen kom en personlighed frem, som ved amnesi var adskilt fra normalpersonligheden, for det andet at den hypnotiske personlighed besad en så høj grad af hypermnesi, at praktisk talt alt materiale fra patientens livshistorie kunne fremdrages (jvf. Breuer/Freud 1895, 214). Mens amnesien pegede på den fundamentale »spaltning af den psykiske virksomhed«, der var årsag til de hysteriske symptomer (ibid. 185), var hypermnesien psykoterapiens egentlige ansatspunkt: »Jeg behøvede jo hypnosen til udvidelse af erindringen, for at finde de patogene erindringer, der ikke var for hånden i den normale bevidsthed.« (ibid. 214). Denne ejendommelighed ved hypnosen var selve grundlaget for terapien:

»Vi fandt nemlig, i begyndelsen til vores største overraskelse, at de enkelte hysteriske symptomer øjeblikkelig og uden tilbagevendende forsvandt, når det var lykkedes at vække erindringen om den foranledigende proces til fuld klarhed, dermed også at vække den ledsagende affekt, og når derpå den syge skildrede processen på den mest udførlige måde og gav affekten ord.« (ibid. 9-10).

Terapiens »katartiske« virkning består da i:

»Den ophæver virksomheden af den oprindelig ikke afreagerede forestilling, ved at den tillader dens indeklemte affekt afløb ved talen, og bringer den til en associativ korrektur, ved at den inddrager den i den normale bevidsthed (i lettere hypnose), eller ophæver den med lægelig suggestion, således som det sker i somnambulismen med amnesi.« (ibid. 18).

Skal man sammenfattende karakterisere Breuers og Freuds daværende model af den menneskelige psykes potentialer og den heraf afledte psykoterapi, får man følgende træk, der profilerer den skarpt mod Bernheim: **1.** en forestilling eller affekt kan befinde sig *topisk* i et af vore to psykiske systemer, d.v.s. over eller under en forskydelig grænse, der markerer tærskelen til normalbevidstheden. I forbindelse med denne grænsedragning bruger Freud allerede i 1895 ved siden af ordet »amnesi« betegnelserne »Abwehr«, »Zensur« og »Verdrängung« (ibid. 216). **2.** Den subliminale psyke, der eksperimentelt bliver synlig i somnambulisme eller lettere grader af hypnose, kendetegnes dels ved hypermnesi, dels ved sin overordentlige evne til at fremkalde fysiske eller funktionelle forandringer i organismen, f.eks. de hysteriske symptomer. **3.** I kraft af hypermnesien er det patienten, og ikke lægen, der sidder inde med nøglen til den patogene oplevelse, og i kraft af den udtalte psykosomatiske formåen kan patienten med varig virkning ophæve den funktionelle forstyrrelse. Det skal tilføjes, at psykens evne til at påvirke organismen, der går langt ud over, hvad der er muligt i vågentilstanden, logisk *forudsætter* en utrolig detaljeret »indsigt« i de enkelte organer, helt ned på celleniveau, det som - i parentes bemærket - Du Prel betegner som »die Diagnose unseres Innern« (Du Prel 1885, 146). **4.** Ophævelsen af den patogene oplevelse og dens nedslag i symptomer sker ved,

at patienten formulerer sin erindring i ord og dermed integrerer den i normalbevidstheden.

Spørger man nu, hvor Breuer og Freud har denne særlige form for hypnoterapi fra, en terapi, der tildeler patienten en langt mere aktiv og indsigtfuld rolle end i Bernheims suggestionsterapi, lyder svaret i fremstillingerne af psykoanalysens historie: fra Breuers behandling af Anna O... fra december 1880 til begyndelsen af 1882, det forløb, der er skildret i 2. kapitel af »Studien über Hysterie«. Det er også Freuds egen version, som han fremsætter gang på gang, f.eks. i »Psychoanalyse und Libidotheorie«, 1923 (Freud GW XIII, 211). Men dermed flytter man bare spørgsmålet tilbage til: Hvordan kom Breuer i 1880 på den tanke at anvende en form for hypnoterapi på netop hysteri, der af samtidens psykiatere uden undtagelse betragtedes som en ren neurologisk defekt? Og hvorfor havde hans hypnoterapi en form, hvor aktiviteten lå hos patienten og ikke hos lægen?

Jeg har i min bog, »Psykoanalysens fortrængte fortid. Hypnotisøren Carl Hansen og Sigmund Freud« (København 1991), givet en ret udførlig beskrivelse af den betydning, som den danske hypnotisør Carl Hansen må antages at have haft for Breuers pludselige og historisk ellers næppe forklarlige valg af en form for kur, der af wienske læger formentlig ikke var blevet anvendt siden 1820'erne - hvis den da overhovedet nogensinde var blevet brugt i denne by. Jeg vil derfor på dette sted nøjes med nogle sammenfattende og supplerende bemærkninger.

Da Carl Hansen kom til Wien i slutningen af januar 1880, var hypnosen som terapi og som middel til eksperimentel udforskning af det ubevidste så godt som ukendt i samtiden. Den 46årige danskers rolle i psykologiens historie består i, at han sad inde med en betydelig praktisk kunnen og - i modsætning til sine samtidige - en grundig viden om de vigtigste erkendelser, som den gamle hypnose, den animalske magnetisme, var nået frem til i slutningen af det 18. og begyndelsen af det 19. århundrede. Hvor overvældende denne ubevidsthedspsykologi i sin første historiske fase havde virket på samtiden, kan man se af følgende citat af den store romantiske digter Jean Pauls bemærkning:

»Man kan vanskeligt tænke sig, at noget århundrede blandt de opdagelser, der kaster lys over den menneskelige dobbeltverden af legeme og sjæl, har gjort en større, end forrige århundrede med den organiske magnetisme. Blot kræves der århundreder til opdragelse og pleje af vidunderbarnet, før det vokser op til verdens undergører« (»Museum« I, § 1).

At den forventede opvækst så blev brat afbrudt ved positivismens indtog på den akademiske scene, gør ikke Jean Pauls udsagn forkert. Tværtimod viste den kulturelt fortrængte animalske magnetisme sig yderst vital, da den kom med i Carl Hansens bagage til Wien. For Breuers behandlingsmetode står, som jeg har forsøgt at påvise i min bog, helt ned i detaljerne i dyb gæld til den. Nok var det som succesrig scenehypnotisør, Carl Hansen vakte den store opmærksomhed, ikke mindst ved at demonstrere de hypnotiske fænomeners realitet, men en lige så vigtig side af hans virksomhed

var hans samtaler med og samarbejde med forskellige læger og andre interesserede i den akademiske verden. Selv om denne side af gode grunde er umiddelbart mindre synlig.

Breuer havde allerede i november 1882 fortalt sin yngre kollega Freud om Anna O...s behandling, og Freud begyndte selv at arbejde med hypnoterapi i slutningen af 1887. At han ikke havde nøjedes med at overtage Bernheims suggestionsterapi, fremgår af følgende passage fra selvbiografien:

»For at afrunde min tidligere fremstilling, må jeg anføre, at jeg fra begyndelsen af foruden den hypnotiske suggestion anvendte hypnosen på en anden måde. Jeg brugte den til at udforske den syge med hensyn til hans symptoms tilblivelseshistorie, som han i vågen tilstand ofte slet ikke eller kun meget ufuldstændigt kunne meddele. Denne fremgangsmåde forekom mig ikke blot mere virkningsfuld end det rene suggestive påbud eller forbud, men det tilfredsstillende også lægens videbegær, da han jo havde ret til at få noget at vide om oprindelsen af det fænomen, han bestræbte sig på at ophæve med den monotone suggestive teknik.« (Freud GW XIV, 43).

Det skal understreges, at Breuer på dette tidspunkt kun havde behandlet én patient med denne særlige hypnoseform, nemlig Anna O..., at han endnu ikke havde udgivet nogen rapport om forløbet, men kun til eget brug en kortfattet journal, og at der i 1887 bortset fra det, som Breuer måtte have meddelt mundtligt til Freud, ikke syntes at foreligge noget alternativ til Bernheims suggestionsterapi. Charcots opfattelse af hypnotiserbarheden som en neurotisk defekt i sig selv dominerede endnu debatten, og denne opfattelse deltes tilsyneladende også af den eneste østrigske psykiater, der i begyndelsen af 80'erne havde indtaget en positiv holdning til hypnosen, Moritz Benedikt. Her er det så, at »Mystikkens filosofi« kommer ind i billedet.

Efter den animalske magnetismes fortrængning fra den officielle videnskabs område i løbet af 1830'erne fulgte som nævnt næsten et halvt århundredestilhed, kun afbrudt af sporadiske forsøg på genoptagelse. Da Carl Hansen i 1879-80 under sin første store turné med hypnotiske eksperimenter i Tyskland og Østrig fik genoplivet interessen for studiet af det ubevidste, måtte man praktisk talt begynde forfra med meget simple forsøg. For at afhjælpe mangelen på en egentlig lærebog i hypnoseteknik og hypnoterapi havde den tyske fysiolog Th. W. Preyer i 1882 udgivet et udvalg af Braids mere end 25 år gamle skrifter i tysk oversættelse (*Ausgewählte Schriften von Braid*. Berlin), men hos englænderen kunne man stort set kun finde det, som fra og med 1883-84 skulle blive Bernheims standpunkt - og som Freud anså for utilstrækkeligt. Du Prels bog fra 1885 var derimod et sandt kompendium over de vigtigste elementer i den indtil da grundigt glemte animalske magnetisme. Du Prel interesserede sig som filosof først og fremmest for de erkendelsesteoretiske konsekvenser af antagelsen af en ubevidst psyke og havde ikke selv gjort praktiske erfaringer med hypnosen. Hans viden stammer fra læsningen af de store mesmeristers værker fra århundredets begyndelse, Bertrand, Deleuze, de Faria, Ennemoser, Kieser, Kluge,

Schubert, Wolfart o.s.v. Og fra hans personlige bekendtskab med Carl Hansen, der omtales adskillige gange i bogen. Hvor gammelt og indtil videre uverificeret end Du Prels eksempelmateriale var, så åbnede hans bog dog for en helt anden type hypnoterapi end Braids og Bernheims, og kunne dermed tjene Freud som supplement til Breuers sparsomme erfaringer. Et supplement, der stemte overens med Breuers meddelelser, af den simple grund at begge var udgået fra Carl Hansens videregivelse af den animalske magnetismes tradition. Kort og godt: alt det, som adskiller Breuers brug af hypnosen fra Bernheims, står at læse i »Mystikkens filosofi«, og dette må være grunden til at Freud i 1914 vedkendte sig sin gæld til Du Prel.

Men hvorfor først i 1914, og hvorfor overhovedet? Også her må jeg henvise til min bog (Hansen 1991, 182ff.), hvor jeg argumenterer for, at Freud af taktiske grunde under *etableringen* af psykoanalysen som videnskab og terapi var nødt til at nedtone enhver form for slægtskab med den animalske magnetismes repræsentanter og søge at få psykoanalysen til at fremstå som en anvendt naturvidenskab. Men dette sociale eller institutionelle aspekt må suppleres med et blik på psykoanalysens videnskabelige selvforståelse.

Den første, såkaldt topiske model af det psykiske apparat, der foreligger fuldt udformet i »Drømmetydningens« 7. kapitel og er foregrebet i »Entwurf einer Psychologie« (1895), opererer med en opdeling af psyken i tre systemer, ubevidst, førbevidst og bevidst. Den psykiske personlighed konstitueres først og fremmest af den interne konflikt mellem disse systemer, af energiernes ustabile fordeling mellem dem, de enkelte forestillingers skiftende energibesætninger og bevægelser inden for eller over censurgrænserne. Personlighedspsykologisk er der tale om en sen udgave af den organismemodel, der blev etableret allerede i 1700-tallet. I modsætning til denne rent vertikale konfliktmodel, finder man i de forskellige ansatser til en personlighedspsykologi, som hypnosestudierne gav anledning til, en kombination af en vertikal tvedeling af psyken (di-psykisme) og en horisontal. Den horisontale bestod i, at det enkelte individs psykiske apparat, selv i dets kerneområder, opfattedes som stående i et udtalt vekselvirkningsforhold til andre individers. Hos den somnambule kunne man f.eks. iagttage, hvordan implanterede forestillinger over lange tidsrum kunne fungere som styrende motivationsfaktorer for individets handlinger og oplevelser.

Det siger sig selv, at de to modeller tildeler terapeuten to forskellige roller. I den animalske magnetisme havde man lagt afgørende vægt på den »rapport«, der opstod mellem magnetisøren og hans patient, og som må karakteriseres som en form for psykisk sammensmeltning. Således siger Eschenmayer i 1817:

»Alle iagttagelser stemmer overens deri, at den sørgmodige eller glade, eksalterede eller deprimerede sindsstemning hurtigt ved berøringen forplanter sig til personen [den somnambule]. Ja, de angiver endog, at de samme tanker og beslutninger vækkes, at netop det, som i øjeblikket be-

skæftiger magnetisørens sjæl, efterdannes i den somnambules bevidsthed.« (Eschenmayer 1817, 241).

Eller med Du Prels ord:

»En tanke, der som sådan har en psykologisk form, men er forbundet med fysiologiske forandringer i hjernen, kan altså ved overføringen blive fysisk; den kan, hvis den når en anden hjerne, igen fremkalde fysiologiske forandringer og således igen antage den oprindelige psykiske form. Dette ville altså være processen ved rapporten mellem hypnotisør og forsøgsperson. - Noget lignende finder sted ved telefonering. Først har jeg en tanke i hjernen; denne sætter mine talemuskler i bevægelse, og de ord, som jeg taler ind i tragten, fremkalder derpå luftsvingninger. Derved bliver telefonens membran sat i bevægelse [...] . Omtrent sådan kan vi altså hypotetisk forestille os tankeoverføringsprocessen på naturvidenskabelig måde. Men ganske vist må forsøgspersonens hjerne være af særlig sensitivitet eller i det mindste momentant være i en tilstand af hyperæstesi [som i hypnosen].« (Du Prel 1890, 47-48).

I 1912, altså to år før Du Prels opdukken i 4. udgave af »Die Traumdeutung«, udkom Freuds »Ratschläge für den Arzt bei der psychoanalytischen Behandlung«, hvor man finder følgende passage med præcis samme sammenligning:

»Han [Analytikeren] skal rette sit eget ubevidste som modtagende organ mod den syges givende ubevidste, indstille sig på den analyserede, ligesom telefonens »receiver« er indstillet på dens »teller«. Ligesom »receiveren« forvandler de af lydbølger fremkaldte elektriske svingninger i ledningen tilbage til lydbølger, således er lægens ubevidste i stand til af de afledninger af det ubevidste, der er meddelt ham, at genetablere dette ubevidste, som har determineret den syges indfald.« (Freud SA, Ergänzungsband, 175-76).

Denne indstilling på patientens ubevidste indgår i psykoanalysens begreb overføring/modoverføring. Et enkelt sted sætter Freud endog lighedstegn mellem »rapport« og »overføring«, nemlig der hvor han i »Zur Einleitung der Behandlung« (1913) svarer på spørgsmålet, hvornår man skal begynde at meddele sine fortolkninger til analysanden: »Ikke før der hos patienten er etableret en velfungerende overføring, en regelret rapport.« (Freud SA, Ergänzungsband, 199).

Dermed være naturligvis ikke sagt, at »overføring« uden videre er lig med tankeoverføring. I hvert fald i perioden 1895 - ca. 1912 er begrebet rensset for enhver antydning af ubevidst kommunikation mellem analytiker og analysand. Og tilsvarende lægger Freud i denne periode behandlingsteknisk ringe vægt på overføringen, betragter den som en hindring for analysen, ja som »sygdommens sidste frembringelse«. Således siger han i 1905:

»Hvad er overføringerne? Det er nyoplæg, efterligninger af de følelser og fantasier, der under analysens fremtrængen skal vækkes og gøres bevidst, med en for typen karakteristisk erstatning af en tidligere person med lægens person. For at sige det på en anden måde: en hel række af tidligere psykiske

oplevelser vækkes til live, ikke som fortidige, men som aktuelt forhold til lægens person.« (Freud SA VI, 180-81).

Men dette er ikke hans sidste ord om den sag. Den fundamentale ændring i psykoanalysens terapi fra den rene retablering og integrering af de traumatiske oplevelser i barndommen til den kompletterende analyse af overføringen (jvf. Gill 1982, 173) fuldbyrdes ganske vist i grunden aldrig i Freuds liv. Det blev Ferenczi og Rank, der i 1920'erne mest energisk bidrog til kursændringen. Men det er lige så tydeligt, at Freud netop i 1913-14, trods mange forbehold, skiftede til et langt mere positivt syn på overføringen/modoverføringen terapeutiske potentialer og således også til mere indgående overvejelser over den ubevidste kommunikation mellem analysens to partnere (Hansen 1991, 193ff.). Dermed blev psykoanalysen til en kombination af fortidsintegration og analyse af den terapeutiske situation her og nu. D.v.s. en kombination, som mutatis mutandis også den gamle animalske magnetisme havde benyttet. Dette er baggrunden for Freuds uventede reverens for »den åndrige mystiker«.

Som afslutning på disse kortfattede betragtninger over Freuds halve bekendelse af sin gæld til Du Prels opsummering af den animalske magnetismes brug af hypnosen som erkendelsesredskab vil jeg anføre en »uvæsentlig detaille«. Det fremgår af et brev til Fließ den 4. december 1896, at Freud allerede på dette tidspunkt havde valgt det motto, der fire år senere kom til at stå ved begyndelsen og slutningen af »Die Traumdeutung«:

»Flectere si nequeo superos, Acheronta movebo«

(Kan jeg ikke bøje de himmelske, vil jeg bevæge underverdenen)

Som bekendt drejer det sig om vers VII, 312 fra Vergils Æneide, og da det jo passer så indlysende til grundtanken i drømmetydningen, har ingen øjensynlig følt trang til at spille yderligere tanker på hans valg af netop dette citat. Oven i købet ved vi, at Freud i sin gymnasietid på egen hånd havde læst Æneiden (brev til Emil Fluß 16.6.1873), så han har været fortrolig med den latinske tekst. På den anden side kunne man så undre sig over, at den voksne Freud i sine værker aldrig iøvrigt bruger citater fra Vergil (jeg ser bort fra stedet i 2. kapitel af Hverdagslivets psykopatologi, hvor en bekendt citerer Vergil fejlagtigt), hvorimod andre skønlitterære klassikere må holde rigeligt for. Er Vergil-verset simpelthen dukket op i hans erindring, eller er han blevet mindet om det?

I 1891, fem år tidligere, var der udkommet en mærkelig bog, »Das Kreuz am Ferner. Ein hypnotisch-spiritistischer Roman«. Forfatteren var ingen anden end vores Carl Du Prel, der her uden held forsøgte sig i skønlitteraturen. Hovedpersonen er den unge videnskabsmand Marhof, der forsøger at opklare et mystisk dødsfald. Som sin samtidige kollega Sherlock Holmes har han sat hele sin videnskabeligt trænedte logiske skarpsindighed ind på løsningen af opgaven, men i modsætning til Holmes uden resultat. Han slår derfor ind på en anden vej. I erkendelsen af, at mennesket ubevidst sidder inde med en langt større viden og kreativ intelligens, end dets bevidsthed råder over, vender han sig bort fra rationalitetens region og opsøger

nu psykens kælderetager, drømmen, somnambulismen og mediumismen.
Og det sker med ordene:

Flectere si nequeo superos, Acheronta movebo.

BIBLIOGRAFI

- BERNHEIM, H. (1888): *Die Suggestion und ihre Heilwirkung*. Leipzig und Wien. (Nachdruck Tübingen 1985).
- BINET, A. (1886): H. Bernheim 'De la suggestion et de ses applications à la thérapeutique'. Paris 1886. *Revue philosophique*. Tome XXII, 556-58.
- BREUER, J./FREUD, S. (1895): *Studien über Hysterie*. Wien. Citeret efter udg. Fischer Taschenbuch, Frankfurt a. M. 1970.
- DU PREL, C. (1885): *Die Philosophie der Mystik*. Leipzig.
- DU PREL, C. (1890): *Studien aus dem Gebiete der Geheimwissenschaften*. Leipzig.
- ESCHENMAYER, C. A. von (1817): *Psychologie in drei Teilen als empirische, reine und angewandte*. Stuttgart und Tübingen.
- FRANZOS, K. E. (1892): *Die Suggestion und die Dichtung. Gutachten über Hypnose und Suggestion*. Berlin.
- FREUD, S. SA: *Studienausgabe, Bd. I-X + Ergänzungsband*. Frankfurt a. M. 1969-75.
- FREUD, S. GW: *Gesammelte Werke, Bd. I-XVIII*. Frankfurt a. M. 1960ff.
- GILL, M. M. (1982): *Analysis of Transference. Volume I*. New York.
- HANSEN, U. (1986): Conrad Ferdinand Meyer: »Angela Borgia«. Zwischen Salpêtrière und Berggasse. Bern.
- HANSEN, U. (1991): *Psykoanalysens fortrængte fortid. Hypnotisøren Carl Hansen og Sigmund Freud*. København.